

Ш.Б. Саликжанова*¹ , Г. Төкенқызы

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²«Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы», Астана, Қазақстан.

(E-mail: akbulak07@mail.ru, adon70@mail.ru)

Киім және әшекей бұйымдарына қатысты кірме атаулар (лингвистикалық корпус деректері бойынша)

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ тіліндегі киім, әшекей бұйым атауларының қолданысы, стильдік қызметі талданады. Талдауға негіз болған киім, әшекей бұйым атаулары кездесетін мәтіндер «Қазақ тілі ұлттық корпусының кіші корпусстар» базасынан алынды. Осы мәтіндерді талдау кезінде қазіргі қазақ тіліндегі киім, әшекей бұйым атауларына қатысты кірме сөздер, олардың түрленуі, қазақ тіліне тән қосымшаларды қабылдауы т.б. ерекшеліктеріне лингвистикалық талдау жасалады. Оған қоса, лексикология, оның ішінде кірме сөздерге қатысты зерттеу жүргізген белгілі ғалымдардың тұжырымдары да мақаладан көрініс тапты. Жиналған материалды талдау барысында лексемалардың келесі жиілік парадигмасын қорытындылауға мүмкіндік берді. Әйелдер киімі мен сәніне қатысты атауларды, зергерлік бұйым атауларын тарихи этимология қабаты тұрғысынан қарастыру – бұл атаулардың тарихи қабаттарын анықтауға және тілдің көне тарихынан құнды мағлұмат алуға мүмкіндік. Зерттеу барысында киім атауларына қатысты кірме сөздер жиі кездесетіні анықталды. Тілімізде ағылшын тілінен шыққан киім атаулары да қарқынды қолданысқа еніп жатқандығы байқалады. Ол әсіресе жастар тілінде жиі қолданылатындығы лингвистикалық корпус мәтіндерінде көрініс табады. Тіліміздің лексикалық қабаты сән үлгілері мен бет, шаш күтіміне арналған заттардың және киімдердің жаңа түрі атауларының пайда болуына байланысты ғана емес, сонымен қатар басқа елдерде біраз уақыттан бері сәнге айналған заттардың елімізде қолданысқа еніп, таралуымен толықтырылады. Сәнге байланысты атаулардың қазақ тіліндегі баламасын қолдануды насихаттау керек. Талдауға алынған медиамәтіндер тілінен әйелдердің спорттық киім атауларының басым бөлігі басқа тілден енген сөздер екені анықталды.

Түйін сөздер: мәтін, медиамәтін, лингвистикалық корпус, тіл өрісі, кірме сөздер, стиль, корпус, варваризм, жаргон, инверсия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-147-2-138-148>

Түсті: 25.04.2024; Жөнделді: 10.05.2024; Мақұлданды: 19.06.2024; Онлайн қолжетімді: 29.06.2024

Кіріспе

Жаһандану дәуірінде, виртуалды кеңістікте тіл өрісін сақтау және кеңейту, оны бекіту және жүйелеу механизмі бар екені белгілі. Сол жүйелі арна – лингвистикалық корпус. Жалпы корпус – цифрланған мәтіндері арнайы белгілердің көмегімен өңделген статистикалық сенімді ақпаратты тез табуға мүмкіндік беретін іздеу механизмімен жабдықталған инновациялық ақпараттық-анықтамалық жүйе.

Біз қазақ тіліндегі киім, әшекей бұйым атауларына қатысты кірме сөздерге лингвистикалық талдау жасау үшін «Қазақ тілінің ұлттық корпусының кіші корпусстар» базасына енгізілген медиамәтіндерді негізге алдық.

«Қазақ тілі ұлттық корпусының кіші корпусстар» базасында барлығы 22 223 құжат, 23 443 589 сөз бар. Осы негізге сүйене отырып кейбір тілдік бірліктердің, атап айтқанда киім мен әшекей бұйым атауларының қазіргі қолданысына, жалпы қоғамның қазіргі сөйлеуінің мәніне, тілдің тазалығына назар аудардық.

Әйелдер киімі мен сәніне қатысты атаулар, зергерлік бұйым атаулар тарихи этимология қабатын талдау – әйелдер киімі мен сәніне қатысты атаулардың тарихи қабаттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Жалпы лингвистер тілдік бірліктерді бір тілден екінші тілге қабылдау мәселесі күрделі және көп қырлы екендігін дәлелдеген [1, р. 2]. Солай бола тұра бүгінде біз қарастырып отырған әйелдер киімі мен сәніне қатысты лексиканың лингвистикалық қабатында кірме сөздер басымдық танытқанын көреміз. Көне киім атаулары арасынан араб, парсы тілінің элементтері болса, кейінгі атауларда орыс сөздері, орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген аталымдар көп кездеседі.

Әдіснама

Мақалада «Қазақ тілінің ұлттық корпусының кіші корпусстар» базасына енгізілген ауызекі сөйлеу стиліне тән мәтіндердегі кірме сөздердің соның ішінде, әйелдер киімі мен сәніне қатысты атаулардың ерекшеліктерін талдау нысанға алынғандықтан, белгілі ғалымдар Байтұрсынұлы А, Болғанбаев Ә. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Бисенғали А., Балақаев М., Жанпейісов Е. және Сыздық Р. еңбектері назарда болды.

А. Байтұрсынұлы: «Егер қазақ тілінде қажетті пәндік сөздер болмаса, оларды қазақ тіліне қатысты тілдерден алу керек. Бұл келесі оймен жасалады:

1) туысқан тілдердің көптеген сөздері формасы жағынан ұқсас болмаса да, тамыры ортақ болса да, оларды түсіну және есту оңай және туыс емес елдің сөзі сияқты сөйлегенде бөтен болып көрінбейді;

2) түркі халықтары өзара тиімді қарым-қатынаста, сондықтан бір тілдің көптеген сөздері ортақ түбірі болмаса да, басқа тілдің өкіліне таныс болуы ықтимал»,- дейді [2, б. 31].

Ә. Болғанбаев: «1) араб тілі; 2) парсы тілі; 3) моңғол тілі; 4) орыс тілі»,- деген [3, б. 136]. Диахронды тұрғыдан алғанда араб, парсы, моңғол, орыс тілдерінің тілімізге әсері киім және әшекей бұйым атауларынан көрініс тауып отырғаны байқалады.

«Кірме сөздердің қазақ тілінде пайда болуының жолы жалпыхалықтық тілі мен аймақтық лексика үшін ортақ, себебі тіл иесі – біреу, ол – Қазақ халқы. Сонымен қатар, кірме сөздердің көпшілігінің жалпыхалықтық тіл мен ұлттық әдеби тілдің қалыптасуынан бұрын енгені белгілі. Ол басқа да түркі тілдері сияқты қазақ этносы өмір сүрген ортаның этнолингвистикалық жағдайымен байланысты. Сөз ауысу үдерісі қоғамдық, саяси, экономикалық қарым-қатынастың басталуымен бірге жүретін құбылыс екені айқын» [4, б. 52].

Қазіргі уақытта тілімізге кірме сөздер баспасөздер арқылы тез еніп, таралуда екенін айтады [5, б. 12].

Лингвистикалық корпус мәтіндерінде сұхбат беруші еркін, өз ойын бірден беретін болғандықтан, қарапайым сөздерді, варваризмдер мен диалектизмдерді жиі қолданатындығын көреміз. Байқағанымыздай, қазіргі таңда әйелдер киім атауларының басым бөлігі кірме сөздер болып отыр.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі қазақ тілінде ұлттық киімдер және әшекей бұйымдарға қатысты лексика әртүрлі қырынан зерттелген. Десек те, қыздардың, әйелдердің сәніне (бет әрлеу, тырнақ күтімі, аяқ күтімі, шаш қою түрлері т.б.) қатысты лексика жан-жақты зерттеле қоймаған.

Сән ұғымына байланысты сәнгер (модельер), сәнгерші (моделист) термині қазақтың байырғы сөзінен жасалған, арнайы бектілгеннен бері белсенді қолданыста. Жалпы қазақ тілінде сән үлгілеріне байланысты лексемалардың біршамасы басқа тілден енген. Мысалы, төмендегі мәтінге назар аударсақ: «Көпшілігіміз ресми жиындарға, жұмысқа не киерін білмей, тек ақ кеудеше мен қара белдемше не болмаса шалбар ғана киюге болады деген стереотиппен ойлаймыз. Әрине, жауапты ресми жиындарда арнайы дресс кодпен киіну керек, оны жоққа шығармаймын, дегенмен мата түрімен, үлгі фасонымен ерекшеленіп, сәнді аксессуарлармен киімді толықтырып ерекше бейне құрастыруға болады. Қазіргі кезде тұрақты заңдылық сән әлемінде жоқ, сондықтан сәнгерлер таңдауыңызға шектеу қоймай, шалбарларды, белдемшелерді қайталанбас үлгідегі бешпеттер, пиджактар, жейделер және блузалармен үйлесімді етіп қолдануға ұсынады. Сол себепті, сіздер өздеріңізге мысалы, колоритті үйлесімділік пен... қарапайым классикалық шалбармен үйлестіріп, заманауи комплект жасасаңыздар болады» [6].

«Кірме сөздердің тек жаңа ұғымдарды ғана ала келуі шарт емес. Кейде олар қабылдаушы тілде бір ұғымды білдіретін сөздермен қатар қолданылады. Мұндай жағдайда кірме сөз бен төл сөз өзара синонимдік қатынасқа түседі» [7, б. 66].

Ал ғалым Ә.Нұрмағамбетов жергілікті тіл ерекшеліктерін талдау барысында киім, бұйым атауларының басқа тілден енгенін анықтап берді: Ғалым «*кәзекей/ кәжекей// хасап ханатаз >хасақ> кәсәк>кәзек+ей>кәзекей*» сөзінің шығу тегін туыстас тілдермен салыстыра отырып зерделейді [8, б. 54].

Әйел адамдардың киімдерінің арасында жиі қолданылатын «юбка», «куртка», «шуба» киім атаулары – кірме сөздер. Кірме сөздер бізге көбінесе орыс тілі арқылы енген.

«Юбка» («*юрка*» (немесе «*jubka*»)) – поляк тілінен енген сөз. Бұл сөз бұрыннан көптен бері қолданылып келгеннен соң оны неологизмдер қатарына қоспаймыз. Ал Германияда Алеман диалектісінде «*Jürri*» деген сөз қолданыс бар, ал қазіргі неміс тілінде куртка түрі «*Jorre*» бар. Неміс тілінде «*schabe*» сөзі болды, ол қазіргі қолданыста «шуба» дегенді білдіреді. Ресейде – «зипун». Ғалымдар бұл сөздер Еуропаға арап тілінен енген деп санайды. Араб тілінде *جُبَّة* (jubba) онда бұл сөз ұзын шапан дегенді білдіреді. Біздің ойымызша, бұл мұсылман ер адамдар киетін ұзын көйлекті білдіреді. Араб тіліндегі – джубба, грек тілінде *ζιπόوني* (zipoóni). Қазақ тілінде де орыс тілінде де шуба – әйелдердің қыстық ұзын сыртқы киімі. Сонымен, юбка, шуба және зипун – бұл сөздердің барлығы бізге орыс тілінен еңсе, орыс тілінен шығыстан келген. Үлкен Джубба іс жүзінде элементтерге бөлінгені белгілі болды. Бір нәрсе тек төменгі бөлікті, жоғарғы бөлікті және біртұтас бөлікті білдіреді. Сонымен юбка ұзын киімнің төменгі бөлігі.

«Сарафан» – киім атауы. Ол да орыс тілі арқылы келген деп айтамыз. Негізі сарафан сөзі орыс тіліне түркі тілінен енген сөз болып табылады және ол парсының «сарапа» (ұзын киім түрі) сөзінен шыққан. Бұл сөз былай аударылады – «басынан аяғына дейін» (سار «сар» – «бас») және *پا* (pâ, «аяқ»). Лингвистикалық корпус мәтінінде: «*Әуелі Елданаға көк түсті әдемі сарафан кигізіп, «Керуен» сауда-ойын-сауық орталығының алдына әкелдік (Маратқызы Б. «Адастың ба, балақай?»)*». «*Киім баланың қозғалуына кедергі келтірмеуі тиіс, тым тар болмауы керек, өйткені тар юбка немесе шалбар іштің ауыруына алып келеді, ал тар жейде мен сарафан тыныс алуды бұзуы мүмкін (Қайдар. Оқушы денсаулығы ойландыру керек)*». «*Үшіншісі менің қызым мына мектепте сарафан киюге болмайды, -деп айтты дейді (А. Аймағамбетов – жаңа оқу жылына қатысты эксклюзивті сұхбат)*» [6].

«Плащ» – тілімізде бүгінгі таңдағы актив қолданыстағы сөз. Орыс тіліндегі «пласт» сөзімен түбірлес, екеуі де жалпақ, тегіс («*плоский*») деген сөзден өрбіген. Сөзбе сөз аударсақ, «плащ» сөзі жалпақ жамылғы («*пловая накидка*»). Плащ сөзі қазақтың кәзекей, камзол деген киімдеріне келеді. Плащ сөзін камзолмен алмастыруға болады. Лингвистикалық корпус мәтініндегі ауызекі сөйлеу стиліне қатысты мәтіндерде 12 құжат тілінде кездесті: «*Үстінде сол кездің супер модасы – болони плащ бар*» (Ахметова К, «*Бесік тербетіп отырып, өлең жазам...*» [6].

«*Пальто*» сөзі бізге француз тілінен, «*paletot*» сөзінен шыққан. Ал бастапқыда Ежелгі

Римде «Палла» ретінде болған. Бұл салқын күндері кәдімгі киімнің үстіне киілетін әйел шапанының атауы болды. Жалпы ол мәні өзгерген жоқ. Қазақ тілінде пәлте деп қолданылады. Лингвистикалық корпус мәтінінде 22 құжатта кездесті «Мектепке көк пальто киіп келген көршінің қызын күні бойы «көк кемпір» деп мазақтаптын. Әсіресе, бір қызыл пальто қатты ұнады» (М. Әбіш. «Өмір тек күтуден тұрады») [6]. Пальто тек әйелдер емес, ер адамдардың да киетін киімі және бұл атау тілімізде жиі қолданыста.

Боди – ағылшын тілінен («body» - тело) аударғанда дене деген сөз, жеңіл киім.

Әйелдерге арналған киімдер қатарында дене шынықтыру кезінде киюге лайықты тігілген түрлері көп. Мысалы, *джоггер, капри, клеш, леггинстер, рейтуз, шорты, футболка* т.б. Джоггер – жұмсақ матадан тігілген, белі серпімді және серпімді манжеттері бар спорттық шалбар. Бастапқыда джоггер - жүгіруге арналған спорттық шалбар (ағылшынша жүгіруден - «шафл» жүгіру), яғни жүгіру, мұндай шалбардың атын түсіндіреді. Бірақ кейінірек, мұндай модельдің ыңғайлылығына байланысты олар ерлердің де, әйелдердің де күнделікті гардеробына белсенді түрде қосыла бастады.

Капри (сондай-ақ төрттен үш шалбар деп те аталады) - қысқа шалбардан ұзынырақ, бірақ шалбардан қысқа. «Капри» кез келген қысқартылған, тар шалбар үшін жалпы терминдік атау. Ұзындығы тобыққа дейін ғана жететін шалбарлардың барлығы капри деп аталады. Капри шалбарын алғаш рет 1948 жылы сәнгер Соня де Леннарт ұсынды. Шалбардың атауы итальяндық Капри аралынан шыққан, онда олар 1950 жылдардың аяғы мен 60-шы жылдардың басында танымал болды. Актриса Одри Хепберн капри шалбарын киген алғашқы кино жұлдыздарының бірі болды.

Клеш сән әлеміне 20-30-шы жылдары келді. 20 ғасыр пижама шалбарына ұқсайтын болған, содан кейін 70-ші жылдары тізеден кеңейе бастады. Г.А. Крыловтың этимологиялық сөздігіне сәйкес, «клеш» француз тілінен алынған сөз, мұнда клоше «қоңырау» болып табылады. Қоңыраудың пішініндегі шалбар немесе белдемшенің қиығына ұқсайды [9].

Леггинстер – тар, жұмсақ шалбардың бір түрі. Бұл атау ағылшын тіліндегі «леггинстер» сөзі «аяқ» мағынасын береді. Бұл атау бастапқыда бұлан мен бұғы терісінен тігілген ерлер шалбарына байланысты шыққан. Бүгінгі күні колготкалар/леггинстер әртүрлі материалдардан жасалған және өзектілігін жоғалтқан жоқ. Леггинстердің тағы бір атауы – ливайз. Ливайз - Р.П. Андрееваның сән энциклопедиясына сәйкес: «Американдық фирмамен аттас джинстың фирмалық атауы» [10].

Рейтуз – шалбар түрі. 1. Ұзын, тар, тар шалбар (бастапқыда атқа мінуге арналған). 2. Әйелдерге немесе балаларға арналған тар тоқылған ұзын шалбар [11]. (Бұл сөздің шығу тегі бойынша неміс тілінен алынған reithose, мұндағы reit – міну, шланг – шалбар, яғни атқа мінетін шалбар. Неміс тілінде reithose сөзі әлі күнге дейін шабандоз костюмінің атын білдіреді. Бұл олардың бастапқы мақсаты болды, бірақ олардың ыңғайлылығының арқасында олар күнделікті гардеробқа белсенді түрде кірді.

Зерттеу нәтижесінде киім түрлерінің басым бөлігі шет тілінен енген сөздер және олар тілімізде жиі әрі белсенді қолданылып жүргеніне көз жеткіздік. Жиналған материалды талдау барысында лексемалардың келесі жиілік парадигмасын қорытындылауға мүмкіндік берді: ағылшын тілінен шыққан 20 лексема бар: *банан шалбары, бамстер, Бермуд шорттары, блумерлер, бриджи/бричес/бричтер, велосипедка, гольф, джинс, леггинстер, ливайз, никербокер/никез, шинос, хакис, хипстер, шорт*.

Француз тілінен енген (4): *галифе, кальсоны, клеш, кюлоты;*

Итальян тілінен (1): *капри;*

Неміс тілінен (1): *рейтузы*

Қарастырылған киім, сән үлгілерінің атауларының көпшілігі құрылымдық жағынан шет тілдерімен сәйкес келеді. Қазіргі әйелдер киімі мен сәніне қатысты лексемаларды жинақтап зерттей келе кірме сөздердің үлес салмағы басым екеніне көз жеткіздік. Жоғарыда аталған ғалымдардың лексика-семантикалық топтарға жіктеуін негізге алатын отырып былай топтастыруға болады.

Сырт киімдер: *желетке* (пар. желитқа هفتلیج) – жеңі жоқ кеудеге киетін киім [12].

Куртка зат. Күрте (жүріп-түруға ыңғайлы, кеудеге киетін шолақ сырт киім). Жол адамына етік пен шалбар, шолақ *куртка* жақсы болды (Ж.Жұмақанов, мен жұмысшы.). Қарсы алдымнан *куртка* киген бір жігіт кездесті (С.Мәуленов, Үркер.). Түркістанның аптабы тоздырды, Фрунзенің былғары *курткасын* (Т.Бердияров, Дауыл.).

Бас киімдер:

Шапка – француз сөзі. Бүгінде бұл француздарда “chapeau” [шапо], ал ескі француз тілінде “chape”, латын тілінен “capra” түрінде болды. Бүгінгі таңда бұл атау ауыспалы мағынада да жұмсалады. Лингвистикалық корпус мәтінінен мысал келтірсек, «Арада ешқандай делдалдар, «шапка» алушылар болмауы керек» (А. Асқар. «Көлеңкелі экономикамен» күресу көлеңкемен күресу емес») [6]. «Кейде бір мақалаға немесе арнаулы бір бетке, ішкі қос бетке лайықты ортақ тақырып (шапка), айдар (рубрика) таба алмай қиналғанымызда, Сыр-аға: «Абекеңнен ала салмайсыңдар ма? Өлеңдерінің әрбір тармағы – шапка, рубрика ғой», – дейтін (Ғ.Қабышұлы. «Нығаң, Сыр-аға және Өнуар»).

Шляпа – неміс сөзі. Бүгінгі таңда Германияда бұл сөз, менің түсінуімше, сирек кездеседі және негізгі мағынасы жоқ – Schlapp лингвистикалық корпус мәтінінде 8 құжатта кездесті.

Кепкі (кепка) [фр. кері < швед., нем. карри < лат. сарра – баскиім] – ұзын, кең күнқағары бар, жан-жағы жұмсақ матадан тігілген баскиімнің бір түрі [11].

Капюшон [фр. sarichin < сарра - баскиім] – сырткиімнің жағасымен бірге тігілген қайырмалы баскиім [11].

Хиджап [ар. хижаб] – бетке тұтатын перде. Қазақ тілінде «бас пен мойынды тұтастай орап, жауып тұратын орамал» ұғымында да қолданылады [11].

Берет lat: beret дөңгелек немесе соп+ақ пішінді жұмсақ матадан жасалған баскиім [11].

Ішкі киімдер:

Костюм. зат. Кәстөм. 1. Пиджак пен шалбар немесе жакет пен юбкадан құралған сырт киім. «Жаңа костюм киген, Жаңа көйлек жарасқан. Бала көңіл бал көңіл, Бүгінгі өмір бір дастан» (О.Шипин, Дастан). «Көңіліне күй өрлеп, // Су жаңа осы костюмді, Тапсырды маған әкеліп, // «Келген соң киём» деп, // Бірақ ол келмеді, Айырғандай мені барлық қызықтан» (М.Шаханов, Ғасырлар.). «Ана костюмдерді көрсетіңіз» (Қ.Жұмалиев, Жайсаң жан.). Мен ақ костюмді киіп, қоңыр костюмді әлгі жігітке беріп, қаланы саяхаттауға жүріп кеттік» (Ә.Шәріпов, Қапаста.). 2. театр. Режиссерлік ойға сәйкес актердің сахналық образ жасауда пайдаланатын киім-кешегі, түрлі әшекей т.б. заттары. Костюм спектакльді көркемдеудің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі (ҚҰЭ).

Жемпір – [ағылш. jumper] зат есім. «Иірілген жіптен тоқылған жылы киім. Әсия *жемпірді* көйлегінің сыртынан киді» (Х.Рахимов, Қарлығаш). «Дәмеш палатасына келіп *жемпірін* шешіп, айнаға қарап шашын түзеді» [11].

Жакет [фр. jaquette]: 1) қысқа сюртук; 2) әртүрлі үлгідегі белі тар болып келетін әйелдер сырт киімі. [11].

Джинс [ағыл. jeans – итал. Jean – мықты мата түрі, атауы осы мата алғаш өндірілген Генуя қаласының латынша атауынан алынған] (тоқыма) – берік мақта-мата кездемесі – джинс матасынан жасалған, ерекше пішінмен тігілген шалбар [11].

Манжет [фр. manchette < manche жең]: кәзекейге, жейдеге тігілген немесе жапсырған қаптау. [11].

Кеудеше, кофта, нымша. Әйелдердің жаңа, жылы сырт киімі. «Апам тігіп берген кеудешемді киіп сыртқа шықтым» («Қаз. әдеб.»). «Жеңісгүл өзін ең әдемі көйлек пен көкшіл түсті кофтасын киіп келді» (С. Баязитов). «Көйлектің сыртынан нымша, оның сыртынан ұзын қамзол киетін» (Х. Арғынбаев).

Корсаж [фр. corsage < corps - тұрқы, дене]: 1) әйелдер көйлегінің (белге дейінгі) жоғарғы бөлігі; 2) белдемшенің қатты белдігі немесе осындай белдіктің астарына салуға пайдаланатын арнайы жалпақ жиектеме. [11].

Майка зат. Мәйкі (тоқыма материалдан тігілген жұқа ішкөйлек). «*Кейбіреулері* жеңсіз майка, ұзын шалбар киген қыздар Қайырбаевқа жарыса сәлем беріп, дауыстап жатыр» (Ә.Нұршайықов, Тың астығы). «Тағы бір артельдің дүкенінде артель «шеберлері» тігіп шығарған жеңді майка ілулі тұр» (А.Тоқмағамбетов, Фельетон.) [14].

Аяқ киімдер: Кейінгі уақыттарда тілімізде қолданыс тауып жүрген бірқатар киім атаулары бар. Мысалы, *лофер*. Ол – ыңғайлы және стильді аяқ киім. Бұл атау ағылшын тілінен аударғанда «жалқау» (*Loafer*) деп аударылады. Бұл аяқ киім британдық теңізшілерге қолайлы аяқ киім болған. Олар жағаға шығып, аяқ киімін байлап киюдің қажеті жоқ, аяқтарына жеңіл кие салған. Ал 20 ғасырдың 30-жылдарында американдық жаппай өндірісті ұйымдастырып, оны безендіріп, «*лофер*» деген ресми атау берді. Медиамәтіндерде: «*Лофер* аяқ киімі алғаш рет ер адамдарға арналған. Кейінірек, заманауи жейделер сияқты, ол ерлер гардеробынан қыздар киіміне ауысты. Бұл аяқ киімді нәзік жандылар кие салысымен кеңінен тани бастады. Сән әлеміне әлдеқашан енген бұл аяқ киім бүгінде де мәртебесін жоғалтқан жоқ. Заманауи сәнқойлар *лоферді* классика мен нәзіктіктің үйлесімі деп атайды. Себебі, бүгінде оның алуан түрі бар» деген пікірлерді жиі кездестіреміз.

Туфли зат. Өртүрлі формада тігілетін ерлер мен әйелдердің қонышсыз, өкшелі аяқ киімі. Аяғында көнетоз жайпақ табан *туфли* (Р.Райымқұлов, Жасыл белес). Қатира сәл айланып тұрды да екінші бөлмеден жалтылдаған қара *туфли* әкелді (К.Жүнісова, От пен күл). [14].

Слипер [ағыл. *slippers* – тәпішке – to slip – сырғанау] (марк.) – ілгегі және бауы жоқ жұқа жалпақ табанды, ерлер мен әйелдерге арналған жартылай жабық туфли [11].

Слим [ағыл. *slim* - жіңішке, сұңғақ; 1] (марк.) – дененің көлемін визуалды түрде кішірейтіп көрсететін, сұңғақтық әсерін беретін джинсы түрлері; 2) (марк.) – жіңішке етіп жасалған кеды және кроссовка түрі. [11].

Кеды (ағыл. *keds* – *Keds* сауда таңбасынан алғынған эпоним) (аяқк., спорт) – US Rubber американдық фирмасы 1916 жылдан бастап шығара бастаған жеңіл спорттық аяқкиім түрі. Бастапқыда спортпен айналысу үшін шығарылған аяқкиім кейінірек күнделікті аяқкиімге айналды. Кедының табаны ысытылған резіңкеден, ал үстіңгі жағы әдетте матадан, кейде ғана былғарыдан немесе басқа да созылғыш материалдардан жасалады [15].

Кроссовки – созылмалы жұмсақ табаны бар, спорт жаттығуларымен айналысуға (жүгіру, спорт ойындары, спортшылар жаттығуы және т.б.) арналған арнайы аяқкиім [11].

Трико [фр. *tricot* < *tricoter* – тоқу]: 1) сырткиімге арналған өрнектелген мата; 2) денеге жабысып тұратын матадан жасалған жұқа кәстөм киім, жеңіл спорт киімі; 3) жұқа матадан жасалған әйелдер панталоны [11].

Әйелдерге арналған жүзу костюмі (купальник). Терминком.кз: сулық, денежабым, лыпа деп берілген.

Көріп отырғанымыздай спорттық киім атауларының көпшілігі дерлік, басқа тілден енген сөздер. Ол атаулар өзгеріссіз тілімізге еніп, қазақ тілінің қосымшаларын игерген. Ауызекі тілде купальнигім, трикосы т.б.

Диадема [грек. *diadema* - басқа тағатын таңғыш шүберек]: 1) ежелгі грек абыздарының, сондай-ақ ежелгі және ортағасырлық монархтарының баскиімі; 2) кішігірім ашық тәж пішініндегі әйел адамның басына тағатын асыл бұйым [11].

Тиара [грек. *Tiara* - баскиім]: 1) конус пішінді биік баскиім, Ежелгі Шығыс (Месопотамия, Персия) билеушілерінің ғана киюге құқығы болады; 2) Рим папасының үш тәж түріндегі баскиімі [11].

Шарф зат. (латын тілінен) Сырт киімнің ішінен мойынға салатын жұмсақ орамал.

«Сен маған шарфыңды бер, шарфыңды бер,

Сыйыңа сый жасаймын, нарқымды көр.

Қарызыңды мың есе қайтармасам,

Шапалақпен жағымнан тартып жібер» [16].

Палантин [фр. *palatine*] - әйелдердің иық жамылғысы [11].

Әйелдердің дене күтіміне сәніне байланысты атаулардың да көпшілігі кірме сөздер екенін анықтадық. Қазақша баламасы болса да күнделікті ауызекі сөйлеу тілінде кірме сөздерді қолдану орын алған.

Мода [фр. *mode* < лат. *modus* – өлшем, бейне, тәсіл, ереже, тәртіп]:

3) белгілі бір стиль талаптарына сәйкес киімдер, тұрмыстық заттар. [11].

Аksesсуар [фр. *acte* < лат. *accessoir* – тиістілік, қатыстылық, тән болу] – кәстөмге, интерьерге арналған қосымша бөлшектер, керек-жарақтар. [11].

Бижутерия – [фр. *bijouterie* – зергерлік бұйымдар саудасы] – жалпы мағынада асыл тастардан емес, пластик пен металдан жасалған әйелдердің әсемдік бұйымдары (сақина, моншақ) [11].

Боқша [пар. *богче*] – «жүк салатын дорба; жүк орап буатын мата», «сумка». [11].

Клатч [ағыл. *klutch* – ұстау, қысу] (сән) – әйел адамдардың шағын, сәнді, қолымен қысып ұстайтын сөмкесі. 2008 жылдан бері әртүрлі материалдардан жасалған, әртүрлі формадағы клатчтар танымалдыққа ие болды [11].

Клипс [ағыл. *clips* – to *clip* – қыстыру] – қысқыштың көмегімен құлаққа тағылатын сырға түрі [11].

Пирсинг [ағыл. *piercing* – to *Pierce* – тесу] (космет.) – дененің әртүрлі бөліктерін тесіп, оны сақина, сырға не басқа да сәндік заттармен безендіру [11].

Парик – арнайы негізге тігілген жасанды немесе табиғи шаш [11].

Парфюмерия [*parfumerie* < *parfum* – жағымды иіс, әтір]:

1) әртүрлі хош иісті бұйым; әтір, иіссу т.б.);

2) осындай бұйымдарды жасаумен айналысатын өнеркәсіп саласы [11].

Каре [фр. *carre* – сөзбе-сөз: шаршы] ... 4) анық сызықтары бар әйелдер шаш қиюының бір түрі [11].

Косметика [грек. *kosmetike* – әдемілеу өнері] – адамның сыртқы келбетін әдемілеу мен теріні күтуге арналған құрал.

Помада [нем. *pomade* < фр. *pomade* < итал. *romatta* < лат. *romum* – жеміс]

1) ерін бояуға арналған косметикалық құрал.

2) (көне) шашқа икемділік пен жылтыр беруге арналған құрал.

Сурме [пар. *сурма*] – қас, кірпік бояйтын қара бояу [11].

Крем [фр. *crème* < лат. *chrisma* – жақпа май < грек. *chrisma* < *chrío* – жағамын]: ... 2) косметикалық жақпа май. [11].

Лифтинг [ағыл. *lifting* – to *lift* – көтеру, тарту] (мед.) бет, омырау және т.б. жерлердегі теріні тартуға арналған косметикалық процедура [11].

Лифтинг – крем [ағыл. *lifting cream*] (космет.) – терінің «тартылуына» көмектесетін косметикалық құрал. [11].

Пилинг-крем [ағыл. *peeling cream* – *peeling* – тазалау, аршу + *cream* – крем] (космет.) – косметикалық крем, оның құрамында «пилинг» косметикалық шараларын іске асыруға көмектесетін ұсақ, әрі қатты бөлшектер болады [11].

Скраб [ағыл. *skrub* – қабыршақтану, тазалау] (космет.) – бет терісінің ескірген жерлерін жаңартуға арналған косметикалық құрал [11].

Макияж [*maquillage* < *maquiller* – қызарту, бояу]:

1) бетке сәндік косметиканы жағу (бетке тартымдылық беру, беттің әрін келтіру үшін);

2) сәндік косметика жиынтығы. [11].

Мейк, Мейкап [ағыл. *makeup* – макияж] (сленг) – 1) макияж; бет мойынға түрлі опа-далап жағу. [11].

Хайлайтер [ағыл. *highlighter* – ерекшелейтін зат] (космет.) – беттің белгілі бір бөліктерін ағартуға және ерекшелеуге арналған құрал. Ол беттің бедерін тегістеуге, әжімдерді жасыруға, теріге балғын және күтім бапталған реңк беруге көмектеседі. Мысалы, қастың астына жағылған хайлайтер көзді үлкен қылып, ал жанарды ашықтау етеді [11].

Маникюр, педикюр – басқа тілден өзгеріссіз қабылданған. *Маникюр* [фр. *manicure* < лат. *manus* қол + *curare* – қамқор болу] қолдар мен тырнақтарды күту процедурасы, тырнақтарды арнайы өңдеу, оларды лакпен жабу [11]. Тырнақ күтіміне байланысты жұмыс жасайтын адамды маникюрші дейміз. Қазақ тіліндегі маман атауы белсенді қолданылатын сөз тудырушы жұрнақты тікелей қабылдаған. «Маникюр саласына келгенге дейін сұлулық салонында қызмет еттім. Макияж, шаш үлгісін жасап жүрдім. Басында маған бұл сала

өте оңай көрінді. Бірақ жұмысымды бастаған кезде қателескенімді түсіндім. Тіпті, басында қорқып, бастаған ісімді жалғастырмай қойған сәтім болды. Біраз уақыттан кейін қайта келіп, үйреніп кеттім».

Макияж – бетәрлеу. Тілімізде жиі қолданылады. Терминдер жинағында (терминком. кз) бетәрлеу деп берілсе де, қазақша баламасы сирек қолданылып жүр.

Брошь – Сәнтүйреуіш деп қазақ тілі терминдер сөздігінде беріледі (термин кз) Өкінішке қарай, брошь атауы жиі қолданылады. Брошь (фр. broche) - киімге бекітілген зергерлік бұйым. Әдетте металдан, көбінесе қымбат алтыннан немесе күмістен жасалады.

Сәндік бұйымдар, сәндік бұйымдарға қатысты атаулардың қазақша баламасы бола тұра орыс тіліндегі баламасы жиі қолданылады.

Қорытынды

Корпус мәтіндеріндегі әңгіме, диалогта кірме сөздерге қатысты белгілерін атап өтуге болады: қазіргі кезде орыс тілінен енген кірме сөздер процесі белсенді күйінде қалып отыр. Сонымен қатар жаңа кірме атаулардың көзі, негізінен ағылшын тілінен екенін көреміз. Лексикалық топтың киімі, киімдердің жаңа түрлерінің пайда болуына байланысты ғана емес, сонымен қатар басқа елдерде біраз уақыттан бері сәнге айналған заттардың елімізде таралуымен толықтырылады. «Кірме сөздер этносаралық және мәдениетаралық байланыстың нәтижесі болып табылады» [17, с. 418]. Десек те, сәнге байланысты атаулардың қазақ тіліндегі баламасын қолдануды насихаттау керек. Мысалы, шарф, палантин атауларын бөкебай деп, макияж – бет әрлеу, помада – далап т.б. деп алмастыруға болар еді.

Тілдің дамуына қоғамдағы жаңалықтар, мәдениаралық қатынастар әсер етуі заңдылық. Десек те тілімізге оңды солды еніп жатқан кірме сөздер мен жаргондардың көптігі және оның сұхбат алып отырған журналистердің тілінде кездесуі қынжылтады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мэн Л., Курьянович А.В., Цао Ж. Заимствованная лексика как фрагмент русской языковой картины мира в аспекте лингвокультурологического описания // Русистика. – 2023. – Т. 21. № 4. – С.406– 423. <http://doi.org/10.22363/2618-8163-2023- 21-4-406-423>
2. Байтұрсынұлы А. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Абзал-ай. 2013 ж. – 637 б.
3. Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы: монография. – Алматы: Мектеп, 1988. – 147 б.
4. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. Лексика, фонетика. – Алматы: Мектеп, 1975. – 302 б.
5. Бисенғали А. Қазақ және түрік тілдеріндегі жаңа қолданыстардың лингво-когнитивтік даму жүйесі (газет лексикасы (1995-2015 жж.) негізінде: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2021. – 185 б.
6. Қазақ тілінің ұлттық корпусы [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <http://qazcorpus.kz/makal/> (қаралған күні: 06.12.2022).
7. Боқулева Б.С. Кірме сөздер – мәдени ақпарат сақтаушы феномен ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. – 2013. – №3(64). – Б.64-68.
8. Нұрмағамбетов Ә. Жергілікті тіл ерекшеліктерінің төркіні. – Алматы: “Ғылым”, 1985. – 159 б.
9. Крылов Г.А. Этимологический словарь русского языка. – СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
10. Андреева Р. П. Энциклопедия моды: – СПб.: Издательство «Литера», 1997. – 416 с.
11. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі / Құрастырғандар: Құрманбайұлы Ш., Исақова С., Мизамхан Б. және т.б. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 596 б.
12. Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2017. – 658 б.
13. Қалиев Б. Қазақ түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2014. – 728 б.
14. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 6 – том / Құраст.: Қоңыратбаева Ж., Қалиев Ғ., Есенова Қ. және т.б. – Алматы, 2011. – 752 б.
15. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том. / Құраст.: Малмақов М., Есенова Қ., Хинаят Б. және т.б. – Алматы, 2011. – 800 б.

16. Мұқағали тілі сөздігі / Исакова С., Түймебаев Ж., Қалиев Б., Құрманбайұлы Ш. – Алматы: Керемет медиа, 2019. – 1063 б.

17. Im S.B. The use of Turkic loanwords in the Russian language // E3S Web of Conferences 413, 03015 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341303015>.

Ш.Б. Саликжанова^{*1}, Г. Токенқызы²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²НАО «Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова», Астана, Казахстан

Заимствованные названия одежды и ювелирных изделий (по данным лингвистического корпуса)

Аннотация. В статье анализируется употребление и стилистическая функция названий одежды и украшений в современном языке. Тексты, содержащие названия одежды и украшений, послужившие основой для анализа, были взяты из базы данных «Малые корпуса национального корпуса казахского языка». В ходе анализа этих текстов происходит введение слов, связанных с названиями одежды и украшений в современном казахском языке, их модификация, принятие дополнений, характерных для казахского языка и т.д. Сделан лингвистический анализ его особенностей. Кроме того, в статье отражены лексикология, в том числе выводы известных ученых, проводивших исследования, связанные с иностранными словами. В ходе анализа собранного материала удалось сделать вывод о следующей частотной парадигме лексем. Названия, связанные с женской одеждой и модой, ценная информация, полученная при рассмотрении названий украшений с точки зрения исторической этимологии, позволяет определить исторические пласты названий, связанных с женской одеждой и модой, и получить ценные сведения из древней истории языка. Сегодня установлено, что часто используются слова, связанные с названиями одежды. Видно, что названия одежды с английского также интенсивно используются в нашем языке. Тот факт, что он часто используется в языке молодежи, отражен в текстах лингвистического корпуса. Лексическая группа пополняется не только появлением новых видов манекенщиц и предметов по уходу за лицом и волосами и одеждой, но и распространением в нашей стране вещей, которые некоторое время были в моде в других странах. Необходимо способствовать использованию казахских эквивалентов названий, связанных с модой. Из языка проанализированных медиатекстов установлено, что большинство названий женской спортивной одежды являются словами из других языков.

Ключевые слова: текст, медиатекст, лингвистический корпус, языковое поле, входные слова, стиль, корпус, варварство, сленг, инверсия.

Sh.B. Salikzhanova^{*1}, G. Tokenkyzy²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²NJSC “National Scientific and Practical Center “Til-Kazyina” named after Shaysultan Shayakhmetov”, Astana, Kazakhstan

Borrowings associated with the names of clothing and jewelry (according to the linguistic corpus data)

Abstract. The article analyzes the use and stylistic function of the names of clothing and jewelry in modern language. Texts containing names of clothing and jewelry, which served as the basis for the analysis, were taken from the database “Small Corpora of the National Corpus of the Kazakh Language”. During the analysis of these texts, words associated with the names of clothing and jewelry in the modern Kazakh language are introduced, their modification, the adoption of additions characteristic of the Kazakh language, etc. A linguistic analysis of its features has been made. In addition, the article reflects lexicology, including the conclusions of famous scientists who have conducted research related to foreign words. During the analysis of the collected material, it was possible to draw a conclusion about the following frequency paradigm of lexemes. Names associated with women’s clothing and fashion, valuable information obtained by examining the names of jewelry from the point of view of historical etymology,

allows us to determine the historical layers of names associated with women's clothing and fashion, and obtain valuable information from the ancient history of the language. Today it has been established that words associated with clothing names are often used. It can be seen that names of clothes from English are also intensively used in our language. The fact that it is often used in the language of young people is reflected in the texts of the linguistic corpus. The lexical group is replenished not only by the emergence of new types of fashion models and items for face, hair care and clothing, but also by the spread in our country of things that have been in fashion in other countries for some time. It is necessary to promote the use of Kazakh equivalents of fashion-related names. From the language of the analyzed media texts, it was established that most of the names of women's sportswear are words from other languages.

Keywords: text, media text, linguistic corpus, language field, input words, style, corpus, barbarism, slang, inversion

References

1. Men L., Kur'yánovich A.V., Cao Zh. Zaimstvovannaya leksika kak fragment russkojazykovoj kartiny mira v aspekte lingvokul'turologicheskogo opisaniya [Borrowed vocabulary as a fragment of the Russian language picture of the world: linguoculturological description]// *Rusistika*. T. 21, № 4, 406–423 (2023). <http://doi.org/10.22363/2618-8163-2023-21-4-406-423> [in Russian]
2. A. Baitursynuly. Kazak til biliminin meseleleri. [Problems of Kazakh language education] (Abzal-aj, Almaty, 2013, 637 p.). [in Kazakh]
3. Bolganbaev A. Kazak tilinin leksikologiyasy: monografiya. [Lexicology of the Kazakh language: monograph]. (Mektep, Almaty, 1988, 147 p.). [in Kazakh]
4. Kenesbaev I., Musabaev G. Kazirgi kazak tili. [Leksika, fonetika Modern Kazakh language. Vocabulary, phonetics]. (Mektep, Almaty, 1975, 302 p.). [in Kazakh]
5. Bisengali A. Kazakh zhane turik tilderindegi zhana koldanystardyn lingvo-kognitivtik damu zhujesi (gazet leksikasy (1995-2015) negizinde: filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu ushin dajyndalghan dissertaciya [Linguistic-cognitive development system of new usages in the Kazakh and Turkish languages (based on newspaper vocabulary (1995-2015)): dissertation prepared for the degree of Doctor of Philosophy (PhD)] (Almaty, 2021, 185 p.) [in Kazakh]
6. Kazak tilinin ulttyk korpussy, [National corpus of the Kazakh language [Electron. resource]. Available at: <http://qazcorpus.kz/makal/> (accessed 06.12.2022).
7. Bokuleva B.S. Kirme sozder – madeni aqparat saqtaushy fenomen [Entry words are a cultural information storage phenomenon] *KazUU habarshysy. Shygystanu seriyasy [BULLETIN of the KazNU Oriental Studies Series]*. 3(64). 64-68 (2013). [in Kazakh]
8. Nurmagambetov Ə. Zhergilikti til erekshelikterinin torkini [A collection of local language features] (Almaty, 1985, 159 p.). [in Kazakh]
9. Krylov G.A. Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]. (LLC "Poligrafuslugi", St. Petersburg, 2005, 432 p.). [in Russian]
10. Andreeva R. P. A 65 Enciklopediya mody [Encyclopedia of fashion]. (Litera Publishing House, St. Petersburg, 1997, 416 p.). [in Russian]
11. Kazakh tilinin kirme sozder sozdigi [Kazakh Dictionary of Borrowed Words] / Eds. Kurmanbajuly Sh., Isaqova S., Mizamhan B. et al. (Almaty, 2019, 596 p.) [in Kazakh]
12. Mamyrbekova G. Kazakh tilindegi arab, parsy sozderinin tusindirme sozdigi [An explanatory dictionary of Arabic and Persian words in the Kazakh language] (Almaty, 2017, 658 p.) [in Kazakh]
13. Kaliev B. Kazakh tusindirme sozdigi [Kazakh explanatory dictionary]. (Almaty, 2014, 728 p.) [in Kazakh]
14. Kazakh adebi tilinin sozdigi. On bes tomdyk. 6-tom [Dictionary of the Kazakh literary language. Vol.6] / Eds. Konyratbaeva Zh., Kaliev G., Yessenova K. et al. (Almaty, 2011, 752 p.) [in Kazakh]
15. Kazakh adebi tilinin sozdigi. On bes tomdyk. 14-tom. [Dictionary of the Kazakh literary language. In 15 volumes. Vol.14] / Eds. Malmakov M., Yessenova K., Khinayat A et al. (Almaty, 2011, 800 p.) [in Kazakh]
16. Muqagali tili sozdigi [Dictionary of the Mukagali language] / Isakova S., Tujmebaev ZH., Kaliev B., Kurmanbajuly Sh. (Almaty, 2019, 1063 p.) [in Kazakh]
17. Im S.B. The use of Turkic loanwords in the Russian language, *E3S Web of Conferences*, 413, 03015 (2023). [Electronic resource] - Available at: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341303015> (accessed 20.05.2023)

Авторлар туралы мәлімет:

Саликжанова Ш.Б. – хат-хабар үшін автор, аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Төкенқызы Г. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан.

Саликжанова Ш.Б. – автор для корреспонденции, старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Токенқызы Г. – кандидат филологических наук, доцент, Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова, Астана, Казахстан.

Salikzhanova Sh.B. – corresponding author, Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Tokenkyzy G. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, National Scientific and Practical Center “Til-Kazyna” named after Shaysultan Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).